

Ćiro Truhelka

**O PODRIJETLU ŽITELJSTVA GRČKOISTOČNE
VJEROISPOVIJESTI U BOSNI I HERCEGOVINI**
(1941)

Prijelaz Turaka preko Bospora predstavlja sudbonosan događaj u povijesti jugoistočne Europe, osudan ne samo za političku konfiguraciju balkanskih zemalja, nego u nekoj mjeri i za etničku strukturu naroda, koji su dospjeli pod osmanlijsko gospodstvo.

Problem osvajanja riješile su pobjedničke turske vojske, koje se istom srčanošću i oduševljenjem, koje je nekoć vodilo Aleksandrove vojnike da osvoje Aziju, prebaciše preko Bospora, da osvoje Europu. Njima polazi za rukom svaki pothvat, jer pred sobom nađoše izmoždene ostatke bizantinizma, koji je izgubio sve vrline svojih helenskih i rimskih pređa a sačuvao samo njihove mane. Pitanje upravnog uređenja osvojenih zemalja riješili su Turci na taj način, da su vlastodršce dotadanih uprava nemilice istrijebili ili protjerali, a dotadanji europski feudalni sustav zamijenili svojim, svojevrsno turskim, feudalnim ustavom, dočim je množina ladanjskog naroda po selima ostala na djedovini, da živi starim životom u službi novih gospodara. Na taj način ne bi zbog turskih osvajanja ni u Bosni došlo do dubljih etničkih poremetnja, a to već s toga razloga, što Osmanlijama nedostaje svaka sposobnost za kolonizatorske pothvate većega stila, koji su jedino kadri da vremenom asimiliraju podjarmljeno narodno mnoštvo. Zaprekom toj asimilaciji bila je donekle i vjera, jer je novi, gospodujući razred bio islamski, a podjarmljeni ostao je i nadalje kršćanski. Nije bilo na korist osvajačima, da tu granicu između vladajućih i podjarmljenih isturčivanjem potonjih sami obore. Čim bi kršćanin prešao na islam, postao bi ravnopravnim svakom Osmanliji, a to, bar u većem stilu provedeno, ne bi bilo nimalo korisno za osvajače, jer sami age i bezi bez raje ne mogu živjeti, kao ni trutovi bez pčela radilica. Zato je sve priča, što se govori i piše o nekom nasilnom isturčivanju starosjedilačkih gomila u Bosni. Zato se i dešavalo, da se je životni prostor osmanlijskog naroda kudikamo brže širio, nego naseljavanje osmanlijske populacije, pa se toj nerazmjeri doskočilo institucijom adžemioğlana i kuloglana, to jest odabranih kršćanskih dječaka, koje su

odvodili u Carigrad, tamo poturčili i odgajali u čisto osmanlijskom duhu kao pomladak za janjičare i druge vojničke i državne ustanove. Osim toga su mnoge istaknute osobe starih vladavina, da sačuvaju imovinu i položaj, dobrovoljno prelazile na islam, i tako se je arijskom krvlju pomlađivala turanska krv osvajača, a ne obratno.

Uza sve to je u sastavu etničke konfiguracije širih naslaga starosjedilaca dolazak Turaka na Balkan prouzročio velike perturbacije. Odmah iza prvih povorka osvajača prelaze Bospor – kako već navedosmo na drugom mjestu – prednjeazijski nomadi sa Turkmendaga, t. zv. *Juruci*, koji na planinskim pašnjacima Balkana nalaze povoljnije tlo za svoje nomadsko stočarstvo, negoli je ono u Aziji, te oni, kao suplemenici Turaka i s njima iste vjere, ubrzo sa tih ispaša, *jajlaka* i *kišlaka*, protjeruju domaće Vlahe i Cincare, koji su se od davnine bavili također stočarskim nomadstvom, te su sada primorani da sa svojom stokom sele u planine, do kojih osmanlijska vlast još nije dospjela. Ovi Juruci zaposjedaju sve planine jugoistočnog Balkana redom, dok ne stigoše do najsočnijih pašnjaka na Babuni, Skopskoj Crnoj Gori i Šarplanini, gdje im kosovska bitka otvara širom vrata, a vlaški pastiri, protjerani od Juruka sa svojih djedovskih pašnjaka u Macedoniji, sele jatomice prema zapadu, te se sa svojim stadima prosuše planinama Crne Gore i Hercegovine a s onu stranu Neretve Dinarom i njenim ograncima do mora pa i nekim otocima, gdje žive kao stočari nestalna boravišta, danas ovdje, sutra ondje, kamo ih je baš upućivala narav planinskih ispaša.

Po narodnosti ti su Vlasi *Aromuni*, t. j. potomci prearijskih pretpovijesnih Mediteranaca, koji su u mikensko doba na dvorovima svojih *anakta* dosegli vrhunac svoga kulturnog uspona, a onda podlegli Grcima, poslije Rimljanima, a u Srednjem vijeku slovjenskim osvajačima; ali su sačuvali bitne osobitosti svoje rase, dobre i zle. Svoj prastari jezik su davno bili izgubili i zamijenili ga korumpiranim vulgarnim grčkim ili latinskim, a ovaj potonji zovu romanskim. Zovu ih raznim imenima: Vlasima, Cincarima, Sarakaćanima, Kucovlasima, a prihvaćaju rado i imena naroda, među kojima žive, te se zovu Grcima, Makedovlasima, Arvanitima, Bugarima i Srbima, i to priljubljuvanje tuđoj sredini tako je staro, da oba kronista, Komnen i Prokle, 1400., osvajača Arte, Vonku zovu *Serboarvanitobulgarovlahom*, dakle upravo “Pomoz Bog, čaršijo, na sve četiri strane!”

U našim planinama živjeli su ti doseljeni Vlasi u kolibama ili *stanovima*, a više njih sačinjavalo je jedan *katun*, komu je bio starješina *katunar* ili *premikur*, te su oko svojih ispaša postavljali na zgodnoj uzvisini straže, da ih upozoruju na nenadanu pogibelj. Ta mjesta zvali su *varde* ili *vardišta*, a to ćemo ime još i danas naći vrlo često u zemljopisnoj nomenklaturi planina, kojima su oni nekoć prolazili i pasli svoja stada.

Prvi se Vlasi pojavljuju u Hercegovini koncem XIV. vijeka, a naročito jugoistočni kotari pune se vlaškim katunima, koji u Zeti dadoše ime katunskoj nahiji. Uslijed naglog napredovanja turske ekspanzije novi doseljenici potiskuju stare sve dalje na zapad i sjever i u nevjerojatno kratko vrijeme pojavljuju se oni već na nekim otocima u nezauzetoj Hrvatskoj, pa i u samoj Istri, gdje pod imenom *Čiča* (ujak) napućuju t. zv. *Čičariju*. I tako se u doonda čisti hrvatski elemenat u Bosni u XV. vijeku uvlači novi, njemu po podrijetlu i jeziku posve tuđi, a da onda nitko ni slutio nije, koliko će to biti od osudne važnosti za razvoj narodnosnih prilika u Bosni.

Već u samoj macedonskoj postojbini bili su ti Vlasi djelomice slavizirani, a kako su bili pripadnici istočne crkve, prozvali su i njih u novije doba Srbima, pa su tako oni, po narodnosti *neslovjeni*, kojima Dušanov zakonik nije priznavao ni ravnopravnosti sa Srbima, te ih stavljao u isti red sa Arnautima, vremenom postali pionirima srpstva u Bosni. Oni su čak utjecali i na dialektne promjene, jer su jednu tip(ipič)no romansku jezičnu osebinu, koja se možda osniva na posebnoj anatomskoj građi grla i uslijed koje izbjegavaju izgovaranje glasa **h**, nametnuli i Srbima, a u drugu ruku su u čisto ikavsko jezično područje unosili ijekavštinu, dok to narječje u istočnoj i južnoj Hercegovini nije prevladalo. Taj proces bio je doduše dosta spor, a prve naseobine Vlaha priljubile su se ikavštini, te se na pr. katun *Plijeske* zove *Pliske*, a tragovi ikavštine među njima sačuvaše se sporadično do nedavna, jer su im još prije 25 godina potomci u Vukovskom, na istočnom rubu kupreškog polja, govorili ikavštinom. Kako je sporo ova uzmicala, vidi se i po tomu, što su mjesni nazivi u jugoistočnom području u popisu bosanskih timara iz god. 1711. još čisto ikavski, kao: Sutiska, Tintište, Međuričje, Sirice, Stišnica, Prisika, Osik, Pliševina i Vrhrika. To priznaje, priopćujući taj popis, i Vl. Skarić, riječima: "Od Dabra i Foče u Hercegovini pa sve dalje k sjeveru, govorilo se tada (1711.) ikavski. Poslije je došao s juga nov etnički elemenat, koji je glas **ъ** izgovarao kao **je** i **ije**, i to su bili ljudi nižega reda, težaci i pastri-

ri, čiji govor plemstvo, kršćansko a poslije i muslimansko, nije primilo, nego je i dalje govorilo kroz stotine godina ikavski.”

Pod pritiskom turskih provala došlo je već prije kosovske bitke nešto Vlaha, valjda iz tračkih planina, u Bosnu, te se spominju i za banovanja Tvrtka, ali u množini doseljuju se tek iza kosovske bitke preko Sandžaka i Crne Gore, te u jugoistočnoj polji Hercegovine nastaje cijeli niz vlaških katuna, od kojih se u spisima dubrovačkog arhiva spominju u razdoblju od 1393. – 1437. uz ostale ovi *vlaški katuni*: Banjani, Burmazi, Bogdašići, Krajsalići, Grabići, Drpani, Vlahovići, Mirilovići, Maleševići, Dragovići, Nenkovići, Perutinići, Pliske, Ugarc, Dobreci, Vragovići, Vučihne, Zuri, Hlapci, Zakovo, a bez oznake katuna spominju se češće Vlasi Bobani, Bogani, Riđani, Branisaljčići, Burojevići, Bogčinići, Boljuni, Drobnjaci, Germanovići, Ivice, Kresojevići, Krstići, Kutlovići, Pilatovci i mnogi drugi. U kraju oko Stoca i Žabljaka bilo ih je koncem XV. vijeka već toliko, da ga Turci prozvaše *Dônjim Vlasima* te tu urediše posebnu upravnu vlast sa knezovima i vojvodama na čelu.

Ti Vlasi bili su, kako im imena pokazuju, u doba svoga doseljenja većinom slavizirani, te potječu iz pretežno slovjenskog kraja, iz Babune, Šarplanine i Skopske Crne Gore.

Ovi Vlasi bavili su se u doba svoga dolaska isključivo pastirskim nomadstvom, a kada se stalno nastaniše i okaniše lutanja, bave se zemljoradnjom i *periodičnim nomadstvom* a uz to *kiridžilukom* ili *ponosništvo*m, i zato njihova naselja nalazimo skoro jedino u krajevima, koji ovoj grani privrede osobito pogoduju. Oni su u trgovačku bilancu Bosne unijeli znatnu pozitivnu stavku, jer su izveznoj trgovini dobavljali svoje stočarske proizvode: kožu, vunu, rasu, vlaški sir, maslo i suho meso, dakle robu, koja se je u Italiji mnogo tražila, a kao ponosnici obavljali su svojim karvanima ili *turmama* velik dio prometa između mora, Bosne i istočnih zemalja Balkana; ali, u drugu ruku, oni su nanijeli zemlji i kasnijim koljenima neprocjenjivu štetu time, što su, da dobiju što više pašnjaka, nemilice krčili i sažigali šumu i time stvarali goleti. Ja držim, da su baš oni uzrok, da je u stanovitoj udaljenosti od mora šumsko tlo pretvoreno u nerodni krš, i vrlo je napadno, da se rasprostiranje te goleti posve podudara sa onim područjem, na komu su se najradije zadržavali vlaški čobani. Hercegovinu, Dalmaciju, Primorje i Liku nisu dakle iskrčili Mlečani, nego vlaški čobani, čiji potomci danas na toj goleti oskudi-

jevaju i gladuju; a da se poharana šuma nikako ne pomladi, za to skrbе njihove koze, koje svaku mladicu, čim iznikne, pobrste.

Nakon ove *prve, čobanske invazije*, za koje grčkoistočni elemenat ulazi u većoj mjeri u Bosnu, slijedi već u početku turske okupacije *dru-ga*, koju same vlasti organiziraju za vojničke svrhe, i to uslijed ustanove t. zv. *vlaških filuridžija (filuridži eflakan)*.

Kako su spahije i janjičari, kao najodličniji red turske redovne vojske, polazili na prvi poziv u rat, da se bore za islam, a čim bi izvršili svoju zadaću na ratištu, vraćali se svojim kućama, da uživaju prihode i plodove svojih timara, zijameta i baština, trebalo je na granicama urediti posebnu *stalnu* graničarsku službu. Gdje je bilo podesnih tvrđava i gradova, postavljena je u njih stalna posada, a to su bili *mustahfeza*, a poglavari im *muhafizi* ili – kako su se radije zvali – *kapetani*, svi od reda, kao i spahije, beratlije; ali širok otvoreni prostor između pojedinih gradova trebalo je čuvati posebnom pograničnom vojskom, koja je tu, u gustim nizom nanizanim karaulama, palankama i čardacima, čuvala stražu, popravljala putove i drumove i osiguravala klance i prolaze. Tu pomoćnu vojsku sačinjavali su isključivo Vlasi, dobavljeni isprva izdaleka: iz Smedereva, Vidina, Braničeva i Timočke krajine, a poslije su ih novačili od naseljenih Vlaha. Za svoju službu dobivali su filuridžije seoske posjede, za koje su plaćali carskom hasu od svakog dima po jedan *filur*, t. j. zlatni dukat ili 83 srebrnih akči, a bili su oslobođeni od desetine, harača, poreza i nameta, koji su inače tištali raju. Po 50 filurijskih kuća činilo je jedan *katun*, komu je na čelu *katunar*, *premikur* ili *knez*, koji je svoje ljude bubnjem sazivao na okup. Svaka peta kuća morala je naizmjenice na granici postavljati po jednog stražara. Njihov vrhovni zapovjednik bio je sandžakbeg, a na njegov dvor morao je svaki katun slati po jednog *komornicu*, koji naizmjenice služi po 6 mjeseci, da bude veza između sandžakbega i katuna. Kao počasni dar davao je svaki katun sandžakbegu godišnje po dva ovna, po dva dževreka, po dva sira i po dva konopca za ulare.

Prava filuridžija uzakonjena su u posebnim kanunima – *vidinskom*, *braničevskom* i *smederevskom*, i po tim ustanovama organizirana je ta ustanova i u Bosni “*na vlaški način*” (*adeti eflakanije*).

Kada je nakon kosovske bitke granica turske carevine pomaknuta do Drine, organiziran je kraj od Novog Pazara do Drine pod imenom *Zapadnih Strana* kao vojna krajina, a za njeno uređenje stekli su veli-

kih zasluga kao *krajišnici* Pašajigit, Ishakbeg, Isabeg i sinovi potonjega. Upravno središte Zapadnih Strana bilo je isprva Skoplje, poslije Kruševac, a zapadna im je granica Drina, gdje su na dobivenim baštinama razmješteni sami filuridžije, te je po njima prozvan kraj uz istočnu obalu Drine imenom *Stari Vlah (Istari Eflak)*, a bio je protkan vlaškim naseljima tako gusto, da je ukupna svota, što su je još ta sela davala u ime filurije i vlaške baduhave, god. 1694. iznosila 18 tovara srebrnih akči.

Kada su Turci pomalo zagospodarili jugoistočnom Bosnom, premješteno je sijelo krajišnika u *Foču*, i sada tu nastaje novi niz filurijskih naselja, u zapadnom Podrinju; a koliko ih je bilo, može se prosuditi po tomu, što je tu još u XVIII vijeku bilo pojedinih *malikana*, koje su godišnje davale prihod od 90.000 akči. Računajući na dukat 83 akče, znači, da je tu bilo 1085 filurijskih baština. Sama Foča bila je tada carski *has*, a na ovakovim zemljama naseljavali bi isključivo filuridžije, koji porez plaćaju u gotovu. O toj se je kolonizaciji sačuvala i zanimljiva isprava iz ovoga doba (XV. vijek), koju sam našao u Dubrovniku i priopćio u svojoj knjizi "Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni". To je katastralni popis zemalja oko Čehotine, u Batevu dolu, Orašju, Muhoru, Dvorištu, Foči i dr., porazdijeljenih kolonistima, od kojih se imenice spominje njih 107, a uz svako ime dodan je opseg i kratki opis zemlje, koje su im ustupljene. Da su to bile filurijske zemlje, zaključujem po tomu, što su se baštine na carskom hasu izdavale samo na *mukatu*, a ne na desetinu.

Kada su Turci 1463. osvojili gornju Hercegovinu i Bosnu do Vrbasa i Srebrnika, nastaje novi niz naselja u Završu, Zaselju, Rašteli, Jazvini, Hokovu, Dražaku, Komiku, D. Skroboćanima, Selištu, Trnovu, Gastralu, Popovu Mostiku, Piulovićima, Vrnici, G. i D. Crkvici, Predjelu, Sodnji, Tujrini, Ulogu, Presedlacu, Srednjoj Crkvi, Nevesinju, Cernici (Gackom), Bileći i Obodskoj.

U Bosni, gdje je *Vrhbosna* (Sarajevo) postala sijelom sandžaka, nastaju u to doba filurijske baštine oko Duvna, Kongore, Varvare, Kopčića, Jenjidže (Varcara), Gornjeg Šehera, Novog Šehera, Vrhovine (Skender Vakufa), Trebuna, Crepanjske, Karaule gore, Vrma, Ceribaške i po Birču diljem srebrničke granice.

Kada su Turci 1471. osvojili donju Hercegovinu, a godinu poslije i Neretvansku krajinu, i u *Mostar* prenijeli sijelo krajišnika, nastaje i tu niz filurijskih naselja oko Risna, Novog, Stoca (sela), Vidovske (grada Sto-

ca), Lubinja, Hrasnog, Boljuna, Raspića, G. i D. Polja, Vardine gromile, Koteza, Gabele, Trebinja i Mostara.

Kada su konačno Turci poslije mohačke bitke osvojili obje banovine Jajačku i Srebrničku, i bosansku krajinu na sjeverozapadu (1528.), pomiče se filurijskim baštinama protkana granica još dalje na sjever i zapad, te nalazimo ovakova naselja kod Zmijanja, Omarske, Dubice, Novske Bekije, te 79 baština u kobaškom kadiluku i napokon u Orašju na Savi.

I tako presijecaju Bosnu četiri prilično paralelne vlaške zone, koje teku pravcem od sjeveroistoka k jugozapadu, a svaka od njih obilježuje po jednu etapu u povijesti osmanlijske ekspanzije prema sjeverozapadu i u povijesti vlaške kolonizacije u Bosni.

Dukati, koji su se u ime mukate pobirali od *filurijskih baština*, i porezi pod imenom *baduhava eflakan* (vlaške baduhave), pripadali su carskom hasu, t. j. samom sultanu. On ih je isprva pobirao po posebnim *mefkufdžijama*, kojiput ih prepuštao sandžakbezima ili kojem drugom dostojanstveniku, koji bi ih pobirao posebnim *eminima*, a kasnije je sultan te prihode kao *malikanu* davao u zakup posebnim zakupnicima. Ovakav zakup zvao se *iltizam*, a zakupnik *multezim*.

Vlaške zemlje prelazile su sa službom od oca na sina, a kada bi zemlja i došla u druge ruke, uživala je uvijek iste polakšice, koje su uz nju vezane. I tako se dešavalo, da bi svaki put, kad bi se državna granica pomakla naprijed, a stara se granica napuštala i stražarska služba na njoj postala nepotrebna, te zemlje ostale u rukama dotadanih vlasnika, koji su ih, ako bi ostali na mjestu, nesmetano uživali. Ako bi pošli na novu granicu i tamo dobili novu baštinu, mogli su staru prodati, te bi ona prelazila u druge ruke, a kupci bi postali pravoužitnici povlastica, vezanih uz ove mukate, iako nisu morali obavljati stražarske službe, osim onoliko, koliko je potrebno za uzdržavanje putova i prolaza. Svoj pravni značaj sačuvale su ove zemlje neokrnjeno dalje, porezne polakšice ostale su i dalje na snazi, dapače kada se počelo raznim *avarizima* namicati potrebna sredstva za izvanredne potrebe vojske i mornarice, bili su filuridžije oslobođeni od tih nameta, te bi – ako bi se od njih tražilo – kao Varvarani 1676. i 1697., slali utok Porti, koja bi im ponovno potvrđivala stare povlastice i oprost od ovih nameta. Tek u XIX. vijeku pokušavalo se, isprva zaobilaznim putem, dokidati ove povlastice. Prvi, koji je to pokušao, bio je Alibeg Stočević, koji je Porti predložio, da se mukate nekih pobunjenih hercegovačkih begova u Novoselu, Hrasnom, Gabeli

i otale prema Gackom zaplijene i pretvore u desetinu, a ti prihodi da se razdijele na tri zijameta od po 30.000 akči i podijele sinovima i bližoj rodbini Alibegovoj, što je Porta 1833. odobrila uz uvjet, da posjednicima filurskih zemalja vrate *muadželu*, t. j. nastupninu, što su je platili za te zemlje. Nakon 18 godina, kada su uslijed *tanzimata* sekularizirana sve lena, dokinuta su i filurijska, te je mukata zamijenjena desetinom za Omerpaše Latasa (1851.).

Kao što je sva kupoprodaja čifluka postala tek onda pravomoćna, kada bi spahija za to izdao *tapiju* ili *marifetnamu*, morao je u slučaju alienacije filurske baštine tu tapiju izdavati multezim, kao zakupnik malikane, a te tapije najsigurnije su isprave, po kojima se mogu takoreći u stopu pratiti pojedine etape ove vojničke vlaške kolonizacije, i ovo malo podataka, što sam ih netom iznio, crpljeno je baš iz ovakovih tapija, i predstavlja samo mali dio građe, koja bi mogla poslužiti za potanje proučavanje ovog pitanja.

Razumljivo je, da je ustanova filuridžija uvelike pogodovala širenju grčkoistočnog življa u Bosni, s kojim usporedno ide uzmicanje katoličkog, jer su Osmanlije uvijek bili neskloni a prilikom upravo neprijateljski raspoloženi prema hrvatskim starosjediocima katoličkog vjerozakona. U doba prije *fetha* (osvojenja) postoje u Bosni mnogi franjevački samostani, a važniji su među njima bili: Mileševo, Srebrnica, Zvornik, Olovo, Modriča, Gradovrh, Visoko, Konjic, Sutiska, Kreševo, Fojnica, Rama i Imotski. Od ovih su prva tri propala u vrijeme turske zapreme 1463., te se fratri razbježaše, a narod, lišen svojih duhovnih vođa, ili se je razbježao ili se iznevjerio te prešao na islam, a poslije, pod pritiskom grčkoistočne promičbe, i na grčkoistočni obred, i tako je došlo, da u istočnoj Bosni – da ne govorimo o glasovitom Mileševu ili o Srebrnici, gdje je bio najglavniji, za bosansku provinciju Argentinu eponimni manastir – katoličkih Hrvata nikako i nema; ali da ih je nekoć bilo, svjedoči antropološka činjenica, da je u istočnoj Bosni i među grčkoistočnjacima svjetlobojna kompleksija znatno jače zastupana, nego inače. Namjesto odbjeglih kmetova nastaniše age i bezi na opustjele čifluke kmetove iz Srbije i Crne Gore, i tako postaje istočna Bosna *prvom etapom* naseljavanja srpskim žiteljstvom. Taj proces kolonizacije iz Srbije i Prekodrinja odvija se od konca XV. i tečajem XVI. vijeka, a ojačava osobito odonda, kada su patrijarha i vladika od Porte dobili pristanak, da šire propagandu Bosnom i da grade crkve i manastire.

Na području, što ga zaprema trokut od Drine do Neretve i mora a na sjeveru do Save, u Srednjem vijeku nema apsolutno nikakvih podataka, da je tu postojala bilo koja grčkoistočna crkva ili manastir; samo s onu stranu Neretve u Humskoj Zemlji, koja je nekoć prolazno potpadala pod suverenitet srpskih kraljeva, postojale su crkve u Trebinju i manastir u Stonu. Ovaj potonji su 1333. Dubrovčani, postavši kupnjom vlasnici Stona i Rata, sekularizirali, a kaluđeri odseliše u Jerusalim.

Kao najstarija crkva u istočnoj Bosni postojala je s onu stranu Drine ona u Dobrunu, a što se tiče one u Goraždi s ovu stranu Drine, za koju natpis veli, da ju je 1442. sagradio herceg Stjepan, ustanovljeno je, da se tu radi o apokrifu, jer su se falzifikatoru potkrale dvije krupne pogreške: prva, da se za utemeljitelja crkve izdaje najgorljiviji pataren onog doba, a druga, da se vojvoda Stjepan Vukčić u godini 1442. zove hercegom, dočim je on hercegški naslov dobio šest godina kasnije.

Premda je i pastirskom i filurijskom kolonizacijom pod kraj Srednjega vijeka i u prvim desetljećima osmanlijske invazije došlo mnogo življa grčkoistočnog obreda, izgleda, da ni vlaški čobani ni vojnici filuridžije nisu baš mnogo marili za neku crkvenu organizaciju, pa zato u to doba u Bosni između Drine, Neretve i Save nema ni traga bilo kojoj crkvi toga obreda niti se u ispravama spominje bilo koji kaluđer, pop ili vladika.

Čak i vjenčanja grčkoistočnjaka ("pravoslavaca") u pojedinim gradovima obavljaju se, kako to dokazuju sačuvani suvremeni sidžili iz ovoga doba, na mešćemi pred kadijom, što sigurno ne bi bilo, da je bilo crkava i popova.

Prve grčkoistočne crkve i manastiri grade se u Bosni tek u drugoj polu XVI. vijeka. Onda je nastao u istočnoj Bosni niz manastira: *Tamna*, *Ozren* (1577.), *Papraća i Lomnica* (1579.), svi u isto doba i jamačno sagrađeni od istih majstora. Vjerojatno je u to doba sagrađena i crkva u Goraždi, koju je neki domišljati kaluđer antedatirao, a malo kasnije sagrađena je crkva i u Sarajevu, kamo je tek 1717. mitropolit Melentije Milenković prenio sjelo eparhije, prozване dabrobosanskom.

Uporedo sa jačanjem populacije pripadnika istočne crkve u istočnim krajevima ide nazadovanje hrvatske katoličke. Dok je Porta u protuslovlju sa svojom dotadanjom praksom dopuštala grčkoistočnjacima zidanje *novih* crkava, katolicima se čine, protivno zakonima, najveće zapreke, da *popravljaju* postojeće crkve; dok se i u Hercegovini grade novi grčkoistočni manastiri, kao Dobričevo, Tvrdoš, Zavala i Žitomislić, u Bosni

propada jedan fratarski manastir za drugim, te im je konačno broj spao na cigla tri: Sutisku, Kreševo i Fojnicu. Uzmicanje katoličkog elementa dobiva upravo katastrofalne dimenzije nakon poraza Osmanlija pod Bečom 1683., nakon pada Budima (1684.) i nakon oslobođenja Slavonije, kada Turci u paničnom strahu bježe iz Ugarske i Slavonije u Bosnu te svu krivnju za svoje poraze svaljuju na bosanske katolike, jer da oni šuraju sa bečkim cesarom. Progoni, zlostavljanja i globljenja katolika su na dnevnom redu, a fratarske kronike pune su u to doba gorkih jadikovki, crtajući zulume i potvore svojih neprijatelja; a kada su 1697., uslijed provale principa Eugena do Sarajeva, panika i anarhija dosegle vrhunac, bojeći se progona, prijeđe na povratku principa s njima 20.000 katoličkih obitelji u Slavoniju, da se tamo nasele. Osim toga su fratri u sjeveroistočnoj Bosni organizirali manje skupine iseljenika, te Fra Andrija preveđe preko Save Dubočane, Fra Mijo Veličane, Fra Ivo Seoničanin Majevičane, Fra Juro Zgošćanin Seoničane, a Fra Juro Turbić Kozmadince.

Sličan val iseljeništva prouzrokovala je 1717. i neuspjela ekspedicija generala Petraša na Zvornik, kad opet prijeđe mnogo naroda u Slavoniju, a na opustjela sela i čiftluke naseliše Turci grčkoistočnjake kmetove, koji odonda u sjeveroistočnim krajevima predstavljaju većinu.

Sumnja u vjernost katolika ponukala je Portu na nove mjere, te je pećkom patrijarhi dala ferman, kojim se u Bosni podvrgavaju njegovoj jurisdikciji *zimije*. Tim se imenom službeno označuju svi kršćanski podanici u turskoj carevini, bili oni rimskog ili grčkog obreda, za razliku od stranih kršćana, *kaura*. S tim fermanom dođe patrijarha u Bosnu, da podčini katolike, i to ne toliko iz prozelitskih, koliko iz čisto materijalnih pobuda, jer istim fermanom dobiva pravo da pobire t. zv. *Bradarinu*, t. j. od svakog popa ili kaluđera po jedan dukat, a od svake kršćanske kuće po 12 akči godišnje u ime *patrikluka*, dok se isti prihod odobrava mitropolitima u ime *mitropolitluka*. S tim fermanom dođe patrijarha 1661. u Livno, ali ga tu stiže zla kob. Livnjaci ogorčeni radi pokusa, da ih netko preveđe na grčki vjerovjerski zakon, skočiše na noge i oboružani kamenjem i kolcima navališe na mešćemu te je razoriše, a patrika ili *paćara*, kako ga prozvaše, iznese iz nje jedva živu glavu. On uteče u Banju Luku, gdje je onda bio valijin divan, i tu pozva fratre na *muraфу*. Međutim on izgubi parnicu, jer su fratri protiv njegova fermana iznijeli *ahdnamu*, što je sultan Mehmed Fatih 1463. na Milodraževu polju dao Fra Anđelu Zvizdoviću i njom katolicima zajamčio vjersku slobodu, a sud je sudio,

da je ahdnama preča i jača od svih fermana, koji su kasnije izdani. Još je gore sreće bio patrika 1669., kada je s istim zahtjevima došao u Sarajevo te tužio fratre, jer ga je u mešćemi usred rasprave od uzbuđenja udarila kap, te ga sakata odnesoš, a jednog od njegovih pratilaca osudiše radi neke tražbine na veliku globu.

G. 1697. obnovi tadanji patrijarha taj pokus i pozva fratre u Sarajevo na sud; ali vas sarajski latinluk skoči na noge i krenu u deputaciju valiji Mehmedpaši, koji im obeća pravdu i zaštitu. Na sudu bi tužba i ovaj put odbijena.

Uza sve to borba za bradarinu se i u poznijim vremenima ponavlja. God. 1779. pokušava hercegovački mitropolit da podloži katolike kadiluka Trebinje, Blagaj, Mostar, Ljubuški i Duvno; ali je na sudu i on odbijen kao i mostarski vladika, koji je 1781. pozvao fratre mostarskog kadiluka na sud radi iste stvari.

Kako se vidi, u povijesti kolonizacije Bosne doseljenicima grčkoi-stoćnjacima možemo razlikovati tri faze: *pastirsku*, *filurijsku* i *seljačku* na onim zemljama, koje su opustjele uslijed katoličke emigracije, a s ovom potonjom ide uporedo i *crkvena promiĉba*, koja je isprva anacionalna, jer je više svećenstvo mahom fanariotsko, a niže većim dijelom; ali vremenom, poistovjećujući istoćnu crkvu ("pravoslavlje") sa srpstvom, ona postaje glavnim organizatorom srpskog nacionalizma.

Na pravo podrijetlo ovih doseljenika upućuju nas i stara njihova porodićna imena, ma da su ona saćuvana u malom broju, jer su u Bosni i ta imena zamjenjivana patronimikom, izvedenim po oćevu imenu, zvanju ili zanimanju, ili hipokoristikom po njegovu zavićaju, a vrlo ćesto i nadimkom, koji su im nadijevali njihovi suseljani. Ipak meću potomcima doseljenih Vlaha ima mnogo porodićnih imena saćuvanih iz doba njihovih seoba. Od velike mnoćzine imena evo nekoliko najznaćaj-nijih: Banjani, Balac, Bilbija, Boban, Bokan, Banduka, Bencun, Belen, Bender, Besara, Bovan, Ćokorilo, Darda, Doman, Drećo, Ćerman, Gac, Gala, Jarakula, Kalin, Kešelj, Keser, Koćo, Kalaba, Kokoruš, Kosor, Lopar, Macura, Mataruga, Paćen, Palavestra, Punja, Rićan, Šola, Šolaja, Šabat, Šurla, Šatra, Škipina, Špira, Tubin, Taor, Tintor, te konaćno razni Kecmani, Šikmani, Toromani, Šumani, Karani, Šurlani, Servani. Sva ta imena skroz su neslovjenska i nehrvatska, a mogao bi ih protumaćiti samo dobar romanista; ali se i ona slaviziraju u novije vrijeme nastavkom *ić* ili *ović*, *ević*.

Svi ti naseljenici pripadaju isključivo seljaštvu, te žive, uključivši amo i kaluđere i popove, pretežno na selu; ali uz njih valja spomenuti još i četvrtu skupinu doseljenika, koja se je nastanila po varošima i kasabama. To je brojno slabija ali privredno kudikamo jača invazija *čaršijskih* Vlaha, *kathexochen Cincara*, koji su se već u svojoj pradomovini izdigli nad svoje seoske sunarodnjake i pastire i tamo postali važan trgovački i obrtnički čimbenik, te su u Moskopolju, Blaci, Šipiski, Satištu i drugdje osnovali važna trgovačka središta i došli do velikog blagostanja. Oni nisu bili nikada zemljoradnici, a svoj *ver sacrum* slali su na *gurbet* na sve strane kao *pečalbare* i *torbare*, gdje su se bavili raznim zanatima, trgovačkim i obrtničkim poslovima. Oni su handžije, mejhandžije, kalajdžije, kujundžije, dunderi, terzije, abadžije, simitdžije, a uz zelenaštvo bave se i svakim drugim poslom, koji sa malo muke nosi dobru korist; a kako su bili radini, umjereni i prekomjerno štedljivi – ta ime Cincar postalo je sinonim za škrticu – sticali su imetak, koji je znao doseći veliku vrijednost. Prvi naraštaji ovih čaršinskih Cincara govore međusobno i u kući vlaškim jezikom, a u nekim esnafima (cehovima) posebnim – *banjalačkim* – sujezikom; ali kako posluju na sve strane, a osobito kao posrednici dopuštene a koji put bome i nedopuštene trgovine između Austrije i pojedinih turskih pokrajina, naučili su osim turskog bugarski, grčki, arnautski, srpski i hrvatski, već prema tomu, u kojoj sredini žive i posluju. U trećem koljenu zaboravljaju svoj materinji jezik i zamjenjuju ga jezikom svoje okoline. Kada se okane *pečalbe* i *torbarenja* te gospodarski ojačaju, oni se stalno nastanjuju u varošima i žive kao čaršijske gazde, te u sarajskom *Tašlihamu*, na mostarskoj i banjalučkoj čaršiji vode glavnu riječ.

Značaj i duh ovih varoških Cincara prikazao je upravo fotografski vjerno Jovan St. Popović u svom *Kir Janji* i dao njime njihovu sliku trajne vrijednosti, a podrijetlo, život, migracije i socijalno im značenje prikazao je u novije doba svestrano i obrazloženo dr. D. J. Popović, a što je tu rečeno za srpske i austrijske Cincare, vrijedi i za bosanske, koji u prošlosti i danas igraju istu ulogu kao oni u Beogradu ili u važnijim trgovačkim mjestima bivše monarhije.

Potomci torbarskih i čaršijskih Cincara su u Bosni doduše malobrojni, ali je njihov udio u privrednom i društvenom a kasnije i u političkom životu bio preveć znatan, a da bismo ih mogli mimoići u skupnom prikazu njihove došljake skupine.

Prema dosadanjem razlaganju možemo u procesu naseljavanja Bosne žiteljstvom grčkoistočne vjere među hrvatske njezine starosjedioce i na njihova mjesta razlikovati četiri bitno različne faze:

- 1) *vlaško-čobansku*, kad u gomilame ulaze Vlasi kao nomadizirajući pastiri;
- 2) *vojničko-seljačku* kolonizaciju, provedenu uslijed *filuridžijske* krajiške organizacije, po narodnosti također vlašku;
- 3) *kmetsku kolonizaciju* na zemljištima napuštenim uslijed progona katoličkih starosjedilaca, s kojom ide uporedo grčkoistočna vjerska promičba, koja nastoji starosjedioce katolike prevesti na istočni obred i podvrći ih pečkoj patrijaršiji;
- 4) doseljavanje *Cincara* u trgovačke gradove i kasabe, koji vremenom čine jezgru grčkoistočnog trgovačkog i obrtničkog stanovništva...²²⁹

²²⁹ Ćiro Truhelka, *O podrijetlu žiteljstva grčkoistočne vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini*. U: *Studije o podrijetlu. Etnološka razmatranja iz Bosne i Hercegovine*. Izdanje Matice Hrvatske. Zagreb 1941, str. 29-43. O ovoj problematici izdana je i Truhelkina knjižica /bez oznake njega kao autora/ pod naslovom *Hrvatska Bosna (Mi i "oni tamo")*. Preštampano iz "Hrvatskog Dnevnika". Naklada uredništva "Hrvatskog Dnevnika". Sarajevo, 1907, str. 57. Usp. i Ćiro Truhelka, *O porijeklu bosanskih muslimana*. Hrvatska smotra (Zagreb), II/1934, 7, str. 249-257.

Ruhende Morlachen.